

Õigus oma keelele

Eestlase ja karjalase oma keel lähikeelesugulaste taustal

Jaan Õispuu

Tallinna pedagoogikaülikooli professor

Läänemeresoome keeli, mis kuuluvad soome-ugri keelte hulka, on kokku seitse: soome (soomlasi on umbes 5 mln inimest), eesti (1,1 mln), karjala (131 000), vepsa (12 500), isuri (820), vadja (60) ja liivi keel (10–15).

Kui Eestis ollakse harjutud, et eestlase emakeel on eesti keel, siis lähisugukeeli kõnelevatel rahvastel on rahvuse ja rahvuskeele suhe hoopis erinev: 1989. aastal kõneles tollases Nõukogude Liidus oma rahva keelt emakeelena 95,5% eestlasi, 50,8% vepsulasi, 50,1% karjalasi ja 36,8% isureid. Karjala ja vepsa keelt ei oska seega iga teine karjalane ja vepslane, kolmest isurist ei kasuta isuri keelt emakeelena koguni kaks.

Siiski on karjalaste, vepslaste ja isurite hulgas ka neid, kes oma rahva keelt küll räägivad, aga ei pea seda emakeeleks – nad kõnelevad keelt teise keelena. Selliseid karjalasi on 13,5%. Vepslastest pidas vepsa keelt oma teiseks keeleks 14,9% ja isuritest 37,8%. Eesti keelt teise keelena kasutavaid isikuid oli lähisugurahvastega võrreldes väga vähe, ainult 1,3%.

Läänemeresoome keelte kõnelejaid on seega märksa vähem kui läänemeresoomlasi: 1989. aastal Nõukogude Liidus loendatud 131 000 karjalasest oskas karjala keelt emakeele või teise keelena ainult 83 200 karjalast, 12 500 vepslasest rääkis vepsa keelt 8200 ja 820 isurist isuri keelt 610.

Kuigi rahvaloenduse andmed selle kohta puuduvad, on ka vadjalasi ja liivlasi arvuliselt kindlasti rohkem kui vadja ja liivi keele kõnelejaid. Karjalastegi arv, 131 000, kajastab ainult 1989. aastal Nõukogude Liidu territooriumil elanud karjalasi. Talvesõja (1939–1940) ja Jätkusõja (1941–1944) aastail põgenes suur hulk karjalasi Nõukogude Liiduga liidetud koduküladest Soome ja sealt osa veel edasi Rootsi. Nende kohta täpseid andmeid pole.

Ühiskondlikult ja poliitiliselt on läänemeresoome keeled ja rahvad väga erinevas olukorras. Soomlastel ja eestlastel on oma riik, kus soome ja eesti keel on ka seadusega kaitstud. Liivi keelt kõneleb väike rühm inimesi Läti Vabariigi territooriumil Kuramaal. Teise maailmasõja järgsetel aastatel olid liivi keel ja liivlased peamiselt lingvistide huviorbiidis, liivi keele ja kultuuri taastamisega hakati tegelema 1980. aastate lõpus. Liivi keelel puudub Lätis ametliku keele staatus, nagu pole seda ka Vene Föderatsioonis vepsa, karjala, isuri ja vadja keelel.

Jaani lugu

Eestlasena oleme harjunud eesti keelt kasutama alati ja kõikjal ning Jaanilegi on see iseendastmõistetav. Ta ärkab eestikeelsete hommiku-uudiste saatel ja joob kohvi eestikeelset ajalehte lugedes. Koolipoiss Jaan õpib kõiki aineid eesti keeles, tudeng Jaanil on ülikoolis eestikeelsed loengud. Vahetunnis ja puhkehetkel räägivad Jaanid kaaslaste-kolleeegidega eesti keelt, tänaval kõnetavad, kui vaja, eesti keeles oma tuttavaid, kes samuti eesti keelt räägivad. Õhtul võib Jaan minna teatrisse eestikeelset etendust või kinno eestikeelsete subtiitritega filmi vaatama.

Jaani käsutuses on lai valik eesti kirjandust ja eestikeelset tõlkekirjandust, samuti eestikeelsed teatmeteosed ning eestikeelne arvutitarkvara. Konverentsidel ja seminaridel võib Jaan pidada ettekande eesti keeles, sest on olemas eestikeelne oskussõnavara – terminoloogia. Kui Jaan soovib täpsustada mõne eestikeelse sõna tähendust, on tal kasutada murdesõnaraamat, kirjakeele seletussõnaraamat ja eesti keele mõisteline sõnaraamat. Võõrkeeli võimaldavad tal õppida eesti keeles koostatud õpikud ja kakskeelsed sõnaraamatud. Teavet sõnade käänamise ja pööramise kohta annavad õigekeelsussõnaraamatud. Abi võib saada ka telefonitsi keelenõuandest.

See on reeglistatud, normitud eesti keel, kirjakeel, mida kõik eestlased kasutavad ühtmoodi; keel, mis on kõigile eestlastele ühtmoodi arusaadav. Eesti keel on hästi arenenud Euroopa keel.

Saaremaal räägib Jaan kodukoha murret. Saare murre oligi see, mida Jaan kuulis ja õppis oma lähedastelt varem kui eesti kirjakeelt. Nüüdki, täiskasvanud mehena, püüab Jaan kodusaarel viibides kirjakeele kõrval ka murret rääkida. Saarlased nimetavad oma murret vahel uhkusega saare keeleks, võrulased aga tavatsevadki Võru murde asemel rääkida hoopis võru keelest. Võrulaste keel erineb ühtselt kirjakeelest tõepoolest tunduvalt rohkem kui saarlaste oma. Hoopis „kehr” lugu on Jaani Paide tuttavatega: neil nagu polekski kodumurret, sest Järvamaal kõneldav keskmurre on eesti kirjakeelele väga lähedane.

Eesti koolides on olnud aegu, kui murretesse on suhtunud halvustavalt. See oli rumal tegu: murded kui eesti keele allkeeled on olnud väärtuslik kirjakeele täiendamise ja arendamise allikas ning keeleteaduse uurimisainestiku varaaait.

Eesti keele tundides õpib Jaan ühtset kirjakeelt ja seda järgib ta ka oma kirjatöodes. Murret kasutab Jaan tavaliselt suuliselt. Kui Jaan suhtleb koolikaaslaste ja sõpradega, ilmub tema kõnesse ka slängisõnu. Släng on keele sotsiaalne murre, see tähendab, et sarnast sõnavara kasutavad ühte ja samasse ühiskonnarühma kuulujad Eesti piirkonnast olenemata: õpilastel on õpilassläng, sõduritel sõdurisläng, vangidel vangisläng jne. Peale suulise kõne on Jaan hakanud slängi tarvitama ka Interneti jututubades ning erinevalt oma vanematest ja mõnest õpetajast ei näe ta slängi kasutamises midagi halba. Slängist on tulnud sõnu kirjakeeldegi.

Mõnikord seostatakse slängi keele risustamisega: kardetakse, et släng laenab võõrkeeltest tarbetuid sõnu, mis siis kutsumata külalistena eesti sõnavaras oma koha sisse võtavad. Keele arengu suunamisega tegelevad keelehoole ja keelekorraldus. On hea, et nii minevikus kui ka tänapäeval on leidunud eesti keele puhtuse eest võitlejaid: nende hoiatused ja manitsused on küllap suutnud lohakat keelekasutust ka handada ning võõrapärasuste tulva vähendada.

Jaan on õppinud mitut võõrkeelt ja võimaluse avanedes püüab õpitut praktikas rakendada. Vahel läheb Jaan Eestis võõrkeelele üle isegi siis, kui teab, et ta vestluskaaslane eesti keele rääkimisega hakka- ma saab. Sellega teeb Jaan ilmselt karuteene oma emakeelele. Miks

inimene loobub vabatahtlikult oma keele kasutamisest ja eelistab emakeelele võõrkeelt? Ei vasta ju Jaani eestikeelsele pöördumisele Helsingis, Moskvas ega mujal maailmas eesti keeles mitte keegi. See on küsimus, mille üle Jaanil tasub juurelda.

Jaan peab võimalust kasutada kõikjal ja alati emakeelt isendastmõistetavaks. Ta ei vaevu mõtlema, et eesti kirjakeele areng ja eesti keele praegused poliitilised õigused on pikaajalise raske töö ja võitluse tulemus. Jaan ei mõtle sellelegi, et eestlased on väikseim rahvas Euroopas, kellel on oma riik; väikseim rahvas, kelle keel on riigis ainuke riigikeel. Aga küllap on lugu emakeele kasutamisega nii nagu õhu ja leivaga: nende tõelist hinda mõistetakse alles lämbumise ja nälja korral.

Miikuli lugu

Miikul on karjalane, kes kasvas üles 1980. aastatel Karjala pealinnas. Ema, isa ja Miikul nimetasid oma kodulinna Petrozavodskiks, maal elavad vanaema ja vanaisa aga Petroskoiks.

Lapsepõlves jagunesid Miikuli aastad alati kaheks: talv linnas vanematekodus ja suvi maal vanaema ja vanaisa juures. Talvel oli ta nimi Nikolai või Kolja, suvel vanavanemate juures aga Miikul. Kodus ja koolis rääkis Miikul vene keelt, sest karjala keel ei olnud Karjala ANSVs ametlik keel ja seda oskasid üldse vähesed. Miikuli isa oli noorpõlves Karjalasse tselluloositehasesse tööle tulnud ukrainlane. Miikul nägi oma isapoolseid vanavanemaid ainult ühe korra, suved veetis ta tavaliselt Karjalas emapoolsete vanavanemate juures.

Ema vanemad olid karjalased ja rääkisid karjala keelt. Väikesest peast ei saanud Miikul nende jutust aru, kuid iga aastaga hakkas ta suve jooksul karjalakeelseid sõnu ja lauseid ikka rohkem ja rohkem mõistma ning ka ise karjala keelt rääkima. Talvel linnaski rääkisid ema ja Miikul mõnikord karjala keelt, kuigi isa tahtis, et naine ja poeg räägiks kodus ainult vene keelt. Ema oli isaga nõus: tuli hoolt kanda poja tuleviku pärast.

Liigne karjala keele kasutamine kodus võis tekitada probleeme koolis, kus kõiki aineid õpetati ainult vene keeles. Kehv vene keele oskus võis saada takistuseks kõrgkoolis õppimisele ja hea töökoha leidmisele. Karjala keele kasutamine väljaspool kodu ei tulnud samuti kunagi kõne alla. Emal oli tuttavaid, keda ta nimetas karjalasteks, kuid

kes kunagi karjala keelt ei rääkinud. Või kui rääkisidki, siis teisiti kui Miikuli vanaema ja vanaisa. Nõnda kasvas Miikulist nooruk, kelle passi kirjutati rahvuseks karjalane, kuid kelle emakeeleks oli siiski vene keel. Karjala keelt oskas ta teise keelena.

Oma kodulinna nähtud soomekeelsete siltide järgi sai Miikul aimu, et soome ja karjala keel on sugulaskeeled. Ta püüdis lugeda soomekeelset ajalehtegi, mõnest sõnast sai aru, kuid kaugeltki mitte kogu tekstist. Karjalakeelseid ajalehti ja raamatuid ei olnud ei kioskites, kauplustes ega raamatukogudes. Karjala keelt polnud võimalik kusagil õppida.

1990. aastal lõpetas Miikul keskkooli ja otsustas minna Petroskoi ülikooli. Erialade loetelust jäi talle silma üks päris uus – karjala filoloogia soome lisaerialaga. Soome keelt Miikul ei osanud, aga seda sisseastumiseksamitel ei nõutudki. Karjala keelega tuli ta aga väga hästi toime. Nii saigi Miikulist septembris 1990 karjala filoloogia eriala üliõpilane. Vanavanemate juures veedetud suvedest oli kasu olnud.

Üliõpilasena sai Miikul teada, et karjala keel koosneb mitmest üsna erinevast murdest. Karjala põhjaosas kõneldakse soome keelega sarnast karjala valge mere murret. Miikuli vanavanemad, kes elasid Laadoga ääres, olid kõnelnud ja Miikulile õpetanud aunuse murret. Aunuse küladest itta jääb põhja-lõuna suunas kitsa ribana karjala kolmas peamurre – lüüdi murre. Väljaspool Karjala piire elab karjalasi veel Tveri ja Leningradi oblastis. Karjala rahvastikust on karjalasi ainult 10%. Peamiselt elavad nad maal ja eriti noorte hulgas on karjala keele oskajaid vähe.

Ka Karjala koolides oli 1990. aastal sügisest alates võimalik õppida karjala keelt. Tunde oli nädalas kaks või kolm. Kõiki aineid õpetati endiselt vene keeles, karjala keel oli vaid üks õppeaineid. Samal sügisel ilmus esimene aunuse murde aabits – „Aberi”, mille olid koostanud Miikuli erialaõppejõud Ludmila Markianova ja Peterburi professor Zinaida Dubrovina. Mõlemad teadlased on ise samuti aunuse karjalased nagu Miikulgi. Aunuslased ise ütlevad enda kohta *livvikko*, valge mere karjalased aga *viena*. 1992. aastal ilmusid veel kahe murde aabitsad: Pekka Zaikovi koostatud valge mere murdeline „Vienan aapini” ja Mihhail Orlovi tverimurdeline „Bukvari”. Nõnda oligi pandud alus kolmele paralleelsele karjala kirjakeelele – aunuse, valge mere ja tveri omale.

1990. aastal toimus karjala keele arendamises tähtis sündmus: ilmus esimene karjalakeelse ajalehe Oma Mua kolm katsenumbrit. 1991. aastal hakkas Oma Mua ilmuma nädalalehena. Selles ilmus kirjutisi kõigis karjala peamurdeis: valge mere, aunuse ja lüüdi ja tveri murdes. Oma Mua veergudel ilmnisid noorte kirjakeelte kõige suuremad probleemid: karjala keeles nappis sõnu ja artiklite autorid laenasid neid soome või vene keelest. Rohkem kasutati siiski soome sõnu kui karjala keelele omasemaid. Puudusid keelereeglid, mistõttu üht ja sama sõna kirjutati ja käänati-pöörati sageli erinevalt. Kirjakeele ja murde vahele oli raske piiri tõmmata.

Miikuli õpingud 1990. aastate alguses sattusid väga põnevasse karjala keele ja kultuuri taastamise aega. Kõikjal vaieldi selle üle, kas karjala keelel peaks olema üks kirjakeel või mitu. Ühtse kirjakeele pooldajad arutasid omakorda, mis murdel peaks ühtne kirjakeel põhinema. Päevakorda tõusis ka keele puhtus: valge mere karjalased osutasid suurele vene laensõnade hulgale aunuse murdes, aunuslased aga pidasid valge mere murret liiga soomelikuks.

Puudus üksmeel ka peamurrete kõnelejate endi seas: igäüks pidas kõige õigemaks just oma kodukülas kasutatavat sõnavara ja sõnavorme. Osa valge mere karjalasi arvas, et kirjakeeleks sobib kõige paremini soome keel, mida oli kasutatud juba 1920. aastatest peale. Leidsid neidki, kes teatasid uhkusega: oleme küll karjalased, aga räägime vene keelt. Ärgu kulutatagu rahva raha perspektiivitu keele arendamise peale! Vaidlustesse sekkusid Karjalas elavad soomlased: nende arvates sobiks karjalastele väga hästi soome keel, nagu see oli olnud 1920. aastatel. Soomlastest tuli aru saada, sest nad nägid karjala keeles soome keele võistlejat – soome keele staatus Karjalas polnud sugugi kõrge. Pealegi tuli arvestada teadmise, et sarnaselt karjalastega taastasid oma kirjakeelt ka vepslased.

Kuigi oli hakatud avaldama karjalakeelset ajalehte, ilmunud olid mõned karjalakeelsed raamatud, koolides sai õppida karjala keelt, kuulata ja vaadata võis mõnd karjalakeelset raadio- ja telesaadet, jäi karjala keele kõnelemine siiski endiselt vaid koduseinte vahele. Mittekarjalased ei pea karjala keele avalikku kasutamist siiani heaks tooniks.

Karjalased on mures oma keele tuleviku pärast. 1998. aastal püüdis karjala intelligents riigi parlamendis saada karjala keelele ametliku keele staatust, kuid katse ebaõnnestus. Nüüd on valminud uus keeleseaduse eelnõu, kus aga ametliku keele asemel on juttu regionaalsest

keelest ja põlisrahva keelest. Seni on seadus vastu võtmata. Probleeme on tekitanud Vene Föderatsiooni seaduseelnõu, mis nõuab riigi ametlikelt keeltelt kirillitsa ehk vene tähestiku kasutamist. Praegused karjala kirjakeeled kasutavad nagu teisedki läänemeresoome kirjakeeled ladina tähestikku.

Miikul lõpetas ülikooli 1995. aastal. Ta sai töökoha aasta varem avatud Petroskoi soome-ugri kooli, kus õpetatakse süvendatult soome, valge mere karjala ja aunuse ning vepsa keelt. Koolitöö kõrvalt teeb Miikul ka raadiosaateid. Hilisematel lõpetajatel oli erialase töö leidmine raskem: karjala keele õpetamine üldhariduskoolides on mõnevõrra vähenenud ja karjala keele õpetajate järele puudub vajadus. Miikulit rõõmustab aga see, et viimase tosina aasta jooksul on sündinud karjalakeelne luule ja lühiproosa ning karjala keelde on hakatud tõlkima teiste rahvaste autorite loomingut. 2000. aastast ilmub valge mere karjalaste ajaleht Vienan Karjala, Oma Mua jätkab aunusekeelse ajalehena.

1998. aastal alustas tööd terminoloogia- ja õigekeelsuskomisjon, mille töö tulemusena on sõnastatud hulk õigekirjareegleid, avaldatud oskussõnastikke ja võetud kasutusele uut sõnavara.

Karjalased on tõestanud, et nende keel on rikas ja võimeline täitma nii teadus-, haridus- kui ka ilukirjanduskeele funktsioone. Karjala keel kosub ja kogub jõudu. Kas ka karjalaste lugupidamine oma keele ja kultuuri vastu?

Iga keele saatus on teda kõneleva rahva kätes. Ka eesti ja karjala keele saatus.